

WITTGENSTEIN'IN ESTETİK ANLAYIŞINI «VORLESUNGEN
UND GESPRAECHE ÜBER AESTHETIK, PSYCHOLOGIE UND
RELIGION» KİTABINA DAYANARAK BİR BELİRLEME
DENEMESİ

İsmail Tunalı

Estetik fenomenleri salt psişik fenomenler olarak gören ve estetik'i psikolojiye indirgeyen psikolojik tavır, yüzyılın başlarında öbür felsefe disiplinlerinde, bilgi teorisi ve etik'de olduğu gibi, estetik'te de egemen olur. Ancak, zamanla da, psikologizme karşı bir felsefi, hatta metafizik tepkiyi doğurur. Estetik alanında, örneğin temsilcisi M. Geiger olan fenomenolojik estetik, psikologist estetik'e karşı böyle bir tepkiyi temsil eder.

Wittgenstein'ın estetik anlayışında da böyle bir anti-psikologist tavır vardır ve yazımızın başlığında işaret edilen kitabında bunu Wittgenstein şöyle ifade eder :

Halk, günün birinde psikolojinin tüm estetik yargılarımızı açıklayacağını sanır ve burada da deneysel psikolojiyi kasteder. Bu, gülünçtür, gerçekten gülünçtür. Psikolojinin yaptığı şey ile sanat yapıtları üzerine yargı vermek arasında hiç bir ilgi yoktur¹.

Wittgenstein'a göre, psikolojinin sanat yapıtları üzerine yargı vermekle her ne kadar ilgisi yoksa da, yine de estetik'i bir psikoloji disiplini olarak anlayanlara rastlanır. Örneğin Th. Lipps bu konuda şöyle der :

1. Wittgenstein, Vorlesungen und Gespraecche über Aesthetik, Psychologie und Religion (Göttingen² 1971).

Estetik, bir obje, eğer estetik bir etki meydana getirecekse, bu obje'de gerçekleştirilmesi gereken koşulların neler olduğunu özellikle göstermelidir. Estetik, bu koşulların etki yaptığı yasaları bulmak zorundadır. Bu ödev, psikolojik bir ödevdir. Estetik de o halde bir psikoloji disiplini².

Wittgenstein daha prensipte böyle bir anlayışa karşı çıkar ve estetik'in psikolojik olarak temellendilmesini reddeder.

Çoğu şöyle denir : Estetik psikolojinin bir dalıdır. Bizim, sanatın tüm gizemlerini psikolojik deneyimlerle anlayabileceğimiz ve ilk kez geliştirip irdelediğimiz düşünce. Çok aptalca bir düşünce, ama o aşağı yukarı bu biçimdedir. Estetik sorunların genellikle psikolojik deneyimlerle hiç bir ilgisi yoktur, tersine onlar bambaşka biçimde yanıtlanırlar³.

Çünkü, psikolojinin, burada deneysel psikoloji söz konusudur, kendine özgü, istatistik sonuçları amaçlayan bir yöntemi vardır.

Psikolojik deneyimlerin en çarpıcı özelliklerinden biri, bu yöntemin büyük sayıda deneklerle yürütülmek gereğinde olmasıdır. O, Smith, Jones ve Robinson arasındaki uyumdur; bu uyum ile bir açıklama yapılabilir. Bu açıklama anlamında, örneğin bir müzik parçası bir psikoloji lâboratuvarında da deneyimlenebilir ve şu saptanabilir : Eğer denekler belli bir etkilene gücü altında bulunurlarsa, müzik belli bir etki yapar. Bu, bir estetik araştırma ile kastedilen ya da estetik bir araştırmada ulaşılmak istenen şey değildir⁴.

İnsan estetik tavır sürecinde doğal olarak farklı duygular yaşar ve bunları 'ah', 'olağanüstü' v.s. ile dile getirir. Ancak, onları psikolojik olarak açıklamak estetik olarak açıklamak anlamına

2 Th. Lipps, *Asthetik*, I., (Hamburg und Leibzig 1908).

3 L. Wittgenstein (1971) s. 41.

4 Aynı eser, s. 46.

gelmez. Her iki araştırma birbiriyle örtüşmez. Her ikisinin de ortak yanı, bir 'açıklama' olmalarıdır. Ne var ki, bu açıklama psikolojide başkadır, estetik'de başkadır. Bu farklılık bir kavramla ifade edilebilir : Psikolojik araştırma, nedensel (kausal) bir araştırmadır, çünkü, psikoloji bir pozitif doğa bilimidir. Buna karşılık, «estetik araştırmalar nedenselliğe (kausal) dayalı bir açıklama değildir»⁵. Estetik, nedenselliğe dayalı, deneysel, pozitif bir bilim değildir, tersine, kendine özgü bir obje alanı olan, bir felsefe bilimidir.

Estetik, bir felsefe bilimi olarak kendine özgü bir bilimdir, ama, estetik'in bu kendine özgülüğü ne demektir? Buna şöyle bir yanıt verilebilir : Estetik, estetik yargıları araştırma konusu yapar ve estetik yargılarda da 'neden' değil, tıpkı mantıksal yargılarda olduğu gibi, 'sebeup' söz konusudur. Bu bakımdan, estetik yargılarla uğraşması gereken estetik, psikoloji gibi bir doğa bilimine indirgenemez.

Şimdi burada karşımıza şöyle bir soru çıkar: Acaba estetik bir felsefe bilimi olarak nasıl temellendirilebilir? Yukarıda açıkladığımız gibi, estetik'de estetik-yargı söz konusudur. Estetik'i bir felsefe bilimi olarak temellendirmek, estetik yargıların doğruluğunu ve hakikatını saptamak demektir. Ohalde estetik yargıların doğruluğu ve hakikatını nasıl temellendirilebilir? Bu soru. Wittgenstein estetik'inin çekirdek sorusudur.

Wittgenstein ilkin şimdiye kadar estetik'te geçerliği olmuş olan nominalizm'i reddetmekle işe başlar. Biz, estetik yargılarımızı 'güzel', 'haz' v.b. gibi sözcüklerle dile getiririz. Estetik anlamında bu sözcükler ne ifade ederler? Wittgenstein buna şöyle yanıt verir :

Şu nokta dikkate değerdir : Gerçekten estetik yargılar verdiğimiz gerçek yaşamda 'güzel', 'ince', gibi estetik sıfatlar hemen hemen hiç bir rol oynamazlar. Müzik eleştirisinde estetik sıfatlar var mıdır? Şöyle denir : 'Bu geçişe dikkat et' ya da 'bu pasaj birliksiz'. Ya da bir şiir eleştirilirken şöyle denir: 'İmgelerini tam yerli yerinde kullanmış., Burada kullanılan sözcükler, 'güzel' ya da 'sevimli' sözcüklerine oranla 'doğru' ve tutarlı'ya daha yakındır»⁶.

5 Aynı eser, s. 23.

6 Aynı eser, s. 22.

Wittgenstein'a göre, 'güzel', 'çirkin', 'hoş' v.b. gibi sanat yapıtlarının değerlendirilmesi için kullanılan sıfatların aslında hiç bir anlamı yoktur. Onlar belli bir ölçüğü de içermezler. Bunun için :

Bir cümle alabilir ve şöyle diyebiliriz: Bu cümle dikkate değer gibi geliyor; ve onda dikkate değer olan şey gösterilebilirdi. Doğru gösterilip gösterilemeyeceği hangi ölçüğe göre yargılanabilir? Bir şiirin modası geçmiş olarak kendini gösterdiği kabul edilsin; ama, modası geçmiş olan şeyi ortaya çıkarmanın ölçüğü ne olabilir? Bu ölçek, birine bir şey gösterildiği vakit onun memnun olması olabilir. Bir başka ölçek de : 'Hiç bir kişi bu sözcüğü bu güne kadar kullanmadı'. Burada da bir sözlüğe başvurmalı ya da öbür insanlara sormalı⁷.

Buradan şu çıkar: 'Modası geçmek', 'memnun etmek', 'bugüne kadar kullanılmamış bulunmak' gibi sözcükler, genel ve objektif ölçekler değildirler. Ancak bundan ötürü de onlar önemsiz sayılmamalıdır, tersine, onların 'çağın ruhu' içinde, Wittgenstein'm deyi-mi ile, 'devir kültürü' içinde önemli bir yeri vardır.

Bizim estetik yargıların ifadeleri olarak işaret ettiğimiz sözcükler, 'devir-kültürü' içinde çok karmaşık, ama belirlenmiş bir role sahiptirler. Onları betimlemek için ya da incelenmiş beğeni deyince anlaşılın şeyi betimlemek için, bir kültürü betimlemek gerekir. İncelenmiş beğeni dediğimiz şey, belki de Ortaçağda yoktu. Farklı çağların farklı oyunları vardır⁸.

Bundan ötürü, 'güzel', 'sevimli', 'hoş' v.b. gibi zamana bağlı deyiler, ancak belirli bir kültür dönemi için geçerliğe sahiptirler, ama, tüm zamanlar için değil. Bundan ötürü, onların genel geçerliği yoktur.

Ancak, biz, estetik yargıların genelde geçerli olmadığını da söyleyemeyiz. Onların gerçi bir geçerliği vardır, ama bu geçerliğin

7 Aynı eser, s. 45.

8 Aynı eser, s. 28.

ölçeği yukarda işaret edilen deyişler arasında değildir. Sorunu çözebilmek için, ohalde ilkin şü soruyu açıklamak gerekir : Estetik yargıların ölçekleri nelerdir? Şimdi Wittgenstein'm verdiği bir iki örnekten hareket etmek istiyoruz. İlk örnek bir terzi ustası ile ilgilidir. Elbise diktirmek isteyen biri terziye gider.

'İyi' elbisenin ne olduğunu bilen biri terzide prova sırasında neler söyler? 'Bu uzunluk doğrudur', - 'hayır, burası çok kısa, burası çok dar'... 'Burası çok kısa' yerine 'bakınız'da diyebilirdim. 'Doğru' yerine de 'böyle kalsın'. İyi bir terzi, belki hiç bir şey söylemez de, sadece tebeşirle işaretler çizer ve parçada da daha sonra değişiklikler yapar. Elbisenin hoşuma gittiğini nasıl belli ederim? Onu sık sık giymek ve isteyerek göstermekle⁹.

Bu örnek üzerinde şimdi bir az duralım. 'Elbise hoşuma gidiyor', 'ondan memnunum', 'bu elbisenin bana yakıştığı doğrudur' v.b. gibi yargılar, bir ölçeğe göre verilebilir. Eğer ben, bu 'doğru olan elbise' dersem, bu yargıyı dayandığım bir şeye göre veririm. Kuşkusuz, burada ben, duyguma, hoşlanma duyguma dayanmam. Yukarda söylemiş olduğumuz gibi, yargılar, süje'nin psikolojik nedenlerine dayanmazlar. Ama, bunun için de bir ölçek olmalıdır. Bizim 'güzel', 'doğru', 'zarif' v.b. gibi derken dayandığımız bu ölçek nedir? Wittgenstein bu soruya karşı şöyle der :

'Doğru' sözcüğünün kullanılmasında birbirine yakın bir çok haller vardır. İlk, kuralların öğrenildiği hal. Terzi, bir elbise nakadar uzun, kollar nakadar geniş olabilir, v.s. öğrenir. O, kuralları öğrenir, tıpkı müzik öğreniminde insanın harmoni teorisinde ve kontrapunk'ta kendini yetiştirmesi gibi. Diyelim ki, terzilik işine giriyorum ve ilkin terzilikle ilgili tüm kuralları öğreniyorum. Bundan sonra, başlıca iki tavır geliştirebilirim : (1) Lewy şöyle der : 'Burası çok kısa'. Ben, 'hayır, doğrudur, kurallara uygundur' diyorum. (2) Ben, kurallarla ilgili bir duygu geliştiriyorum. Belki de şöyle diyorum : 'Hayır, bu doğru

9 Aynı eser, s. 24.

değildir. Kurallara göre olması lâzım geldiği gibi değil. Bununla da, kurallara uygun bir obje üzerine estetik bir yargı vermiş olacağım¹⁰.

Görüldüğü gibi, burada objektif bir ölçekle karşılaşmış oluyoruz. Bu objektif ölçek, *kurallara uymaktır*. Kurallar sübjektif bir yaşantı değil, tersine, objektif, öğrenilebilir olan ve her tür sanatı belirlemesi gereken norm'lardır. Buna göre, bir estetik yargı vermek, bir obje'yi kurallar açısından değerlendirmek demektir. Ancak, bir obje'yi değerlendirmeden önce, ilkin, bu obje hakkında estetik bir yargı verirken kendilerine dayanacağımız kuralları bilmemiz gerekir. Bunun için, her estetik yargı, dayanacağı kuralların bilgisini şart koşar. Öbür yandan: «Eğer ben kuralları öğrenmişsem, estetik yargı veremem. Kuralları öğrenmekle, daha düzgün (incelmiş) yargılar verebilirim. Gerçekten de, kuralları öğrenmek yargıyı değiştirir»¹¹.

Görüldüğü gibi, Wittgenstein estetik yargıyı bir düşünce etkinliği, belli bir obje alanının uzmanlığı ile ilgi içine sokar. Wittgenstein, estetik yargının duyarlılıkla ilgisini reddeder, oysa şimdiye kadar duyarlık, daima estetik olanla birlikte düşünülmüştür. Duyarlığın yerine düşünmeyi ve bilgiyi koymak isteyen Wittgenstein için, estetik yargısı bilgi yargısından ayrılamaz. Her ikisinde de aynı düşünme etkinliği egemendir.

Wittgenstein estetik alanını tümüyle psikolojinin egemenliğinden kurtarmak ister. Ancak, şimdi estetik alanda yeni bir egemenlik, mantığın egemenliği başlar. Estetik'in bağımsızlığı yeniden ortadan kalkar. Bunu Wittgenstein'in şu sözlerinde açık olarak görüyoruz :

Biri, terzihanede sayısız örnekleri dener de : 'Hayır, bu biraz koyu. Ve bu fazla cırlak' v.s. derse, o zaman onu bu işin uzmanı olarak adlandırırız. Onun bu işten anladığı kullandığı deyimlerden değil de, deneme tarzında, seçim tarzında kendini gösterir. Bu, müzikte de böyledir. 'Bu

10 Aynı eser, s. 24.

11 Aynı eser, s. 25.

acaba harmonik mi? Hayır, baa daha başka çalmasıydı'. Böyle bir şeyi biz uzmanlık, bir şeyin anhyanca değerlendirilmesi olarak adlandırıyoruz¹².

O halde, estetik yargılar bir alanın uzmanlığına dayanırlar.

İngiliz şiirini değerlendirmek isteyen biri, İngilizce bilmelidir. Tatalım ki, hiç İngilizce bilmeyen bir Rus bir sonet'den büyük bir izlenim alsın. Buna karşı biz, onun, sonet'inin ne ifade ettiğini bilmediğini söyleyeceğiz. Müzikte bu daha çarpıcıdır. Tatalım ki, iyi olarak kabul edilen herşeye hayran olan, ondan haz duyan biri olsun; ama bu kişi, en basit melodileri bile belleğinde tutamaz, bas'm nerede başladığını bile farkedemez v.s. Onun hiç bir şey anlamadığını söyleyeceğiz¹³.

Bir müzik parçası üzerine bir alanın uzmanı olmıyan bir insanın verdiği bir estetik yargı hiç bir zaman doğru bir estetik yargı olamaz. Böyle bir kişi, dinlediği müzik üzerine, o kurallara uygun mu, değil mi müzikten anlamadığı için, herhangi bir şey söyleyemez. Wittgenstein'a göre, estetik yargılar aslında, bilgisel, mantıksal yargılardır ve bunun için de mantıksal yargılar gibi ele alınmalıdırlar. Mantıksal yargılarda nasıl '*adaequatio intellectus ad rei*', yani *hakikat* söz konusu ise, estetik yargılarda da yine hakikat, ama estetik anlamında *güzellik* söz konusudur, yani '*adaequatio intellectus ad regulis*' (zihnin kurallara uygunluğu). Bu anlayışı ile Wittgenstein estetik'ten mantığa geçmiş olur. Estetik de psikolojinin egemenliğinden kurtulurken, bu kez mantığın egemenliği altına girmiş olur.

12 Aynı eser, s. 26.

13 Aynı eser, s. 26.